

УДК 631.16:657.92

Ніколаєва О.А.

ДО ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЛІ

У статті розглядаються проблеми теорії земельної ренти і оподаткування землі у їх розвитку : від вчення фізіократів про ренту до кінця періоду соціалістичної безоплатності природокористування в нашій країні. Основи теорії єдиного податку – окреме питання.

Виятково важлива роль землі в створенні “матеріальних благ” настільки є очевидною, що її відмітили ще перші економісти.

Вважається, що першими звернули увагу на питання про ренту фізіократи. Вони, як відомо, вважали продуктивним лише одне землеробство, тому що в землеробстві можна виробити зовсім нові продукти; індустріальну ж (торгівельну тощо) працю вважали непродуктивною.

Основоположник цієї школи Кене поділяє все суспільство на три класи : до першого відносяться землевласники, до другого – землероби, фермери та сільськогосподарські працівники, яких Кене називає продуктивним класом; третій клас – це фабриканти, ремісники, індустріальні працівники (непродуктивні). Третій клас отримує роботу і плату за рахунок двох інших класів : землеробів і землевласників.

Виходячи з того, що продуктивною є лише землеробська праця, фізіократи вважали, що всі податки і збори повинні стягуватися саме з землеробства, оскільки брати податки доречно лише з того, хто будь-що виробляє, а не з того, в

кого практично немає нічого свого.

Серед фізіократів в теорії ренти існують різні погляди. Найвидатніший представник школи - Кене - вважає, що рента просто проростає із землі, як хліб. Інший видатний представник – Тюрго - думав, що рента пояснюється продуктивністю землеробської праці. Помилка Кене: якщо рента просто проростає із землі як хліб, то закони її не сягають меж економічної науки, і підлягали б вивченню зі сторони агронома. Недолік позиції Тюрго : з однієї сторони, продуктивність земельної праці він доводить фактом існування ренти, а з іншої - ренту він виводить з продуктивності земельної праці.

Хоча Адам Сміт вважається руйнівником вчення фізіократів, але в своїй теорії ренти дуже близько підходить до них. Що стосується ренти, він сам по суті згоден з фізіократами (з напрямом Тюрго), тільки вважає невдалою їх термінологію. Різниця лише в тому, що в той час, як фізіократи вважають землеробську працю єдино продуктивною (але не єдино корисною) і цим пояснюють походження ренти, А. Сміт вважає, що землеробська праця є незрівнянно продуктивнішою від

всякої іншої, і з цього виводить походження ренти. А. Сміт відмічає, що рента отримується не лише з "хлібних ланів", але й з рибних ловель і копалень, - словом скрізь, де має місце земельна монополія. Якщо ж земельний дохід є результатом монополії, то він дорівнює найвищій платі, яку здатен заплатити орендавець за орендовану ним землю. "Ця кількість є найменшою частиною, на яку лишень може погодитись орендавець, щоб не понести збитків, і землевласник рідко погоджується надати йому більше." [2, С.205] Все, що залишається після покриття витрат і середнього прибутку, на думку А.Сміта, складає ренту. Величину ренти він визначав величиною цін продуктів, одержаних від землі. На думку А.Сміта, земля під продуктами споживання завжди приносила ренту навіть за первісних часів; вся інша земля почала приносити ренту пізніше. До того ж, рента входить до складу ціни виробленої продукції зовсім інакше, аніж заробітна плата і прибуток.

А.Сміт - перший економіст, у якого можна знайти зародок дослідження питання про диференційну ренту II. Тюрго займався дослідженням питання про спадаючу продуктивність землі, тобто обставини, досить близької до питання про диференційну ренту II, але самого цього питання ні він, ні інші фізіократи не аналізували.

Багато хто вважає основоположником теорії ренти Д.Рікардо. Основні пункти його теорії викладено в "Засадах

політичної економії і оподаткування" [2, С.397- 473] Рікардо в своїй праці стверджує, що не всяка земля, навіть зайнята під вирощуванням продуктів споживання, приносить ренту; а саме: гірші землі (із тих, обробіток яких є суспільно необхідним, тобто необхідним, щоб задовольняти потреби суспільства в хлібі тощо) не приносять ніякої ренти. А кращі землі приносять ренту в міру того, наскільки вони перевищують за якістю гіршу, але суспільно необхідну землю. Іншими словами, гірша земля регулює ренту. На думку Д.Рікардо, в процесі свого розвитку суспільство переходить до обробітку все гірших і гірших земель. Цей перехід підвищує ренту (дохід землевласників), тобто кількість зерна, що залишається після покриття всіх витрат по експлуатації землі і середнього прибутку на вкладений в цю справу капітал. Іншими словами, з переходом до гірших земель зростає натуральна (наприклад, зернова) рента.

Не можна зводити до одного поняття ренти і орендну плату, головним чином тому, що в орендну плату входить не лише плата за землю, тобто рента, а також процент на капітал, вкладений, наприклад, в сільськогосподарські будівлі, зрошувальні системи тощо. Вперше звернув на це увагу А.Сміт, але він, на відміну від Д.Рікардо, не завжди тримається свого власного висловлювання.

Один із послідовників Д.Рікардо Джеймс Мілль (1773 - 1836) зробив кілька практичних

висновків з теорії ренти, вимагаючи державного привласнення земельної ренти. Інший представник класичної школи – Джон- Стюарт Мілль (1806- 1873) – визначав ренту як компенсацію, що сплачується за користування землею, і виступав на захист теорії ренти Д.Рікардо.

Далі вдосконалює і доповнює теорію земельної ренти Д.Рікардо К.Маркс. Він, творець теорії додаткової вартості, виділяв ренту як додаткову добавлену вартість, називав її “надприбутком” чи “додатковим прибутком”. Важливою відмінністю між надприбутком (в індустрії тощо) і рентою (в землеробстві тощо) є те, що надприбуток, як і прибуток, дістається фабриканту, капіталісту, тобто власнику засобів виробництва, наділених трудовою вартістю. Рента йде в розпорядження землевласника, тобто власника засобів виробництва, що не мають ніякої трудової вартості.

Питанню ренти К.Маркс присвятив половину другої частини III тому “Капіталу”, більшу частину II тому “Теорії додаткової вартості” та інші твори. В них автор провів дослідження, чому дорівнює загальна сума платежу, яку суспільство у вигляді диференційної ренти сплачує землевласникам, а також ввів поняття “норми ренти” тощо. Із визначення ренти Маркса видно, що рента проростає не із землі, як думав, наприклад, Кене, а із суспільних відносин. Свої дослідження ренти К.Маркс підкріплює цифровими даними. З їх

допомогою він довів, що диференційна рента II при інших однакових умовах є більшою, ніж диференційна рента I, і друга її форма збільшується швидше, ніж перша.

Теорія диференційної ренти, навіть в своєму ідеальному варіанті, не в змозі пояснити ні сам факт ціни гірших земель, ні розмір цін ділянок гірших і кращих земель. Звідси і впливає необхідність поповнення теорії диференційної ренти теорією абсолютної ренти.

Першим, хто ясно і точно поставив питання про абсолютну ренту, був Родбертус.

Абсолютна рента - це додаткова добавлена вартість. Але спосіб її утворення інший, ніж при диференційній ренті. При диференційній ренті додаткову добавлену вартість отримують завдяки більшій продуктивності праці, обумовленої більшою родючістю, кращим місцезнаходженням ділянки, більшою продуктивністю тієї або іншої затрати капіталу на цій ділянці тощо. У випадку з абсолютною рентою додаткова кількість додаткової вартості отримується завдяки низькій будові землеробського капіталу (тобто завдяки тому, що в сільському господарстві зайнято відносно більше працівників, ніж в індустрії). Низька будова капіталу - обов'язкова умова створення абсолютної ренти. Обов'язкова, але не достатня. І в промисловості зустрічаються галузі з низькою будовою капіталу, однак вони не приносять абсолютної ренти. В

чому ж справа? Маркс відповідає, що в монополії на землю. Цю монополію в сільському господарстві породжено причиною - обмеженістю земельної площі.

Теорію земельної ренти було доповнено і поняттям диференційної ренти щодо розміщення. У фізіократів про цей вид диференти ще майже нічого немає. А.Сміт відмітив, що поземельний дохід залежить від родючості ґрунту і від його місцезнаходження. Тюнен і той же А.Сміт доводять, що культура тієї або іншої рослини залежить від відстані до ринку. Погляд Д.Рікардо на вплив відстані на ренту ніде не йде далі положення А.Сміта, що при однаковій родючості рента залежить від місцезнаходження ділянок, а при однаковому місцезнаходженні - від родючості їх. Тому в порівнянні з Смітом значний крок вперед зробив не Рікардо, а фон Тюнен. Він вивів систему залежності спеціалізації господарств від їх віддаленості від ринків збуту і господарського центру. К.Маркс вважав, що рента за місцезнаходженням загалом відіграє більшу роль, ніж рента за родючістю.

Слід відмітити, що з теорії земельної ренти К.Маркса випливає наступне : з націоналізацією землі повинна зникнути абсолютна рента, так як однією з головних її основ є приватна власність на землю.

Такої ж думки про абсолютну ренту був і В.І.Ленін.

За часів існування України в складі Радянського Союзу економічна

думка щодо теорії ренти і оподаткування землі не знайшла свого розвитку. Дискусії серед економістів точились в основному навколо питання : чи існує взагалі рента при соціалізмі?

До 80- років в СРСР так і не було створено єдиної теорії земельної ренти в соціалістичному господарстві. А фактично існування ренти при соціалізмі заперечувалось.

Твердження економістів радянської епохи ґрунтувались на розвинутому Леніним марксовому положенні про необхідність знищення приватної власності на засоби виробництва і ринку. У свою чергу, вони не дали чіткої наукової розробки неринкового механізму співставлення витрат і результатів. Ні "засновники", ні їх послідовники, вчені-марксисты, навіть близько не підійшли до розуміння того, що іншого, крім ринку, механізму бути не може [7,С.67].

За Леніним, економічність, рентабельність будь-якого блага залежить не стільки від попиту-пропозиції, скільки від технічного прогресу. Технічний прогрес супроводжується укрупненням підприємств, що в умовах ринку і приватної власності, за Марксом і Леніним, не може не призвести до посилення позицій капіталу проти праці. Звідси підтверджується висновок, що підтримка і прискорення технічного прогресу вимагає націоналізації, подавлення ринку і укрупнення підприємств на соціалістичних засадах. Це була не лише ленінізована марксистська

теорія, але й та сталінська практика, яка знайшла своє вираження в загальному одержавленні разом з загальною гігантоманією - знищення селянства і створення колгоспів та радгоспів, що мали, як з'ясувалося, в середньому навіть при найбільших витратах на новішу техніку вчетверо- вп'ятеро меншу продуктивність, ніж фермерське господарство; повна заборона кустарного виробництва і приватних підприємств у всіх сферах обслуговування.

Немає ніяких сумнівів в тому, що в такого роду руйнівній практиці провідна роль належала політичним факторам, але марксистська теорія і тут відіграла далеко не останню роль.

Приклад з власністю і рентою у сфері природних ресурсів яскраво демонструє той факт, що економічна теорія найтіснішим чином переплетена з соціально-політичними факторами, причому останні найчастіше відіграють вирішальну роль. В одних випадках (США) підтримувалась свобода приватної власності на землю; в інших (Японія до кінця 70-х років) - різне для різних районів обмеження розмірів володіння сільськогосподарськими землями одним господарством; в третіх - діє система диференційованих податків на землю тощо.

Існуюча нині система оподаткування сільськогосподарських підприємств, зокрема, єдиний (фіксований) сільськогосподарський податок (який по суті є земельним) змушує

нас кинути погляд на теорію єдиного податку. Зараз в Україні проходить часткове втілення ідеї відомого американського економіста другої половини минулого століття Генрі Джорджа, який пропонував усі податки, що ними оподатковуються сільськогосподарські товаровиробники, замінити на єдиний податок на землю.

В основі теорії єдиного податку лежить правильна думка, що податки зрештою сплачуються з одного джерела доходів. Але, якщо так, то єдине оподаткування представляється теоретично більш доцільним, простим і коротшим шляхом, аніж множина окремих податків. Ідея єдиного податку виникла ще в середні віки, коли з метою залучення до оподаткування привілейованих верств суспільства, було створено теорію єдиного акцизу.

Фізіократи, ґрунтуючись на своєму вченні про чистий доход від землі, який фактично є єдиним джерелом оподаткування, вимагали, щоб земельна рента була і єдиним об'єктом оподаткування. Цей єдиний і прямий податок повинен визначатись на основі кадастру і співвимірюватись з продуктивністю землі.

За Кене, цей податок повинен сягати 2/7 земельного доходу. Усі інші податки, на його думку, є обтяжливими, оскільки зрештою вони перекладаються на чистий доход від землі, а тому повинні бути скасованими.

Окрім єдиного податку на поземельну ренту в XIX ст. було висунуто і інші форми єдиного

податку - податок на витрати, капітал, дохід.

Недосконалість єдиного податку довів П. Прудон, який вважав запровадження єдиного оподаткування недопустимим. На його думку, усі податки є несправедливими. Єдиний податок був би сумою фіскальних несправедливостей, ідеально несправедливим податком. При цьому особливо звертали б на себе увагу і були відчутними ті аномалії, які притаманні кожному податку, але які тим менше помітні, чим більше вони подрібнені. Висота ставки псує найкращі податки. Нерівномірність оподаткування при єдиному податку посилюється. Недоліки одного податку не будуть компенсуватися перевагами іншого.

Італійський фінансист Ф. Нітті вважав ідею єдиного податку нездійсненною, тобто його запровадження не дозволило б реалізувати принципи рівномірності і загальності, які відповідають ідеї справедливості.

О. В. Чаянов вважає, що "встановлення єдиного податку на землю, в розмірі земельної ренти, є достатнім для вирішення аграрного питання, оскільки земля, позбавлена ренти, втратить свою вартість, і, значить, свою привабливість для капіталу. Капіталістичне землеволодіння втратить свій зміст, і, окрім трудових господарств (ведеться самим господарем і членами його сім'ї), залишаться лише такі капіталістичні господарства (ведуться наймаюю працею), інтенсивність і раціональність

ведення яких дозволить їм існувати і при податку, що дорівнює ренті.

...Таким чином, система єдиного податку відрізняється від соціалізації і націоналізації земель тим, що передаючи, подібно до них, всю земельну ренту до рук державних органів, вона не пропонує організованому суспільному розуму самому розпоряджатись землями, вважаючи, що без державного втручання режим трудового господарства сам собою встановлюється на землях, позбавлених ренти" [1, с. 66].

Радянська держава, як єдиний власник земельних ресурсів країни, деформувала рентні відносини. З переходом до ринкових відносин, необхідно відновити порушене плановою економікою істинне співвідношення між земельною рентою та її формами - нормативною ціною землі, земельним податком, орендною платою. Останнє забезпечується створенням реальних для всіх товаровиробників стартових економічних умов відтворення, стимулюванням збільшення ефективності господарювання. Вирішити це питання за допомогою існуючого нині фіксованого сільськогосподарського податку навряд чи вдасться. Єдиний сільськогосподарський податок, поряд з його позитивними сторонами (зменшення податкового тиску, скорочення податкової звітності), має чисельні вади. По-перше, це порушення принципу розподілу коштів, втрата механізму їх спрямування на фінансування заходів,

пов'язаних з раціональним використанням землі. Адже, згідно із законодавством, лєвова частка надходжень від сільськогосподарського податку спрямовується на соціальні заходи, розмір яких залежить не від землі, а від фонду оплати праці. При обчисленні єдиного (фіксованого) сільськогосподарського податку не враховується розмір, фінансова стабільність та платоспроможність господарств. Тобто держава в черговий раз засвідчує своє ставлення до сільськогосподарського товаровиробника. Нехтування селянами - історична вада слов'янських владик. Серед інших недоліків єдиного податку є і послаблення стимулюючої функції оподаткування, яка із зменшенням

кількості податків втрачає своє значення і можливість натуралізації товарно-грошових відносин, пов'язану зі сплатою податку продукцією тощо.

Отже, рухаючись по шляху до ринкової економіки, розв'язання аграрної проблеми і побудови оптимальної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, не слід нехтувати здобутками теорії оподаткування землі. На нашу думку, земля повинна оподатковуватись окремо як об'єкт нерухомості, як особливий невідтворюваний засіб виробництва. Реальні можливості запровадження такого оподаткування з'являться лише за умови побудови в Україні ринку землі.

Література

1. А. В. Чаянов. Что такое аграрный вопрос? // АПК : экономика, управление - 1998.- №4.-С.

2. Антология экономической классики. Предисловие И. А. Столярова. - М.: МП "Эконов Ключ", 1993.- 475 с.

3. В. А. Виноградов. Земельная собственность и проблемы ренты при социализме. (Историко-теоретический очерк). Изд-во Ленинградского университета. - Ленинград. 1978.-134 с.

4. К. Маркс. Капитал. Критика

политической экономии. Т.Ш., - М.: Политиздат. - 1081 с.

5. Л. Любимов. Учение о ренте.- М.-Л., - 1927.-502 с.

6. Марков И. Дифференциальная рента или дифференциальный доход в колхозах // Вопросы экономики. - 1960.-№11.-С.125- 135.

7. Певзнер Я.А. Экономическое учение К. Маркса перед судом двадцатого столетия./ В. Я. Росин (отв. Ред.); Ин-т мировой экономики и международных отношений РАН.- М., 1996.-161 с.